ПОЛИТОЛОГИ XXV
Эрдэм шинжилгээний бичиг №25: 218-235 дахь тал

СЕКУЛЯРИЗМ БА ТӨР, СҮМ ХИЙДИЙН ХАРИЛЦАА

Д.Бадамдаш
МУИС, УТСОУХНУС,
Улс төр судлалын тэнхимийн багш

Д.Анударь
МУИС, ХЗС, бакалаврын оюутан

Хураангуй:

Энэхүү өгүүлэлд төр, шашны тусгаарлалт буюу секуляризмын

[1] тухай үзэл баримтлалыг онол, арга зүйн үүднээс задлан шинжилсэн болно. Төр болон сүм хийдийн байгууллагын хоорондын харилцаа ямар түвшинд бие даан орших боломжтой, мөн харилцан хараат байдал үүсэхээс сэргийлэх зохицуулалтыг судлан тодруулав. Үүний хүрээнд секуляр төрийн загваруудын онцлог, тусгаарлалтыг хэрэгжүүлэх хэлбэрүүд, хязгаарлалтууд болон эдгээрийн улс төрийн үр дагаврыг онолын түвшинд бусад улс оронтой харьцуулан судалсан болно.

Франц, Япон болон Монгол улсуудыг хооронд нь харьцуулан судалж, энэхүү өгүүллээ бичлээ. Төр, сүм хийдийн харилцааны эрх зүйн зохицуулалт бодит амьдрал дээр хэрхэн хэрэгжиж буйг нарийвчлан тодорхойлох үүднээс секуляр хэв маяг тогтсон улс орнуудын жишээг

[1] СЕКУЛЯРИЗМ /Secularism/(=Шашин төрийг зааглах) Энэхүү нэр томьёо нь латин хэлний “saeculum” буюу эрин үе (era) гэсэн үгнээс гаралтай. Дундад зууны үеийн Европт христийн шашны сүм хийдийг эсэргүүцэхдээ эрин үе гэсэн латин үгийг орчлон ертөнц (world) гэсэн утгаар нь авч ашиглаж байжээ. Харин шашин төрийн эрх мэдлийг зааглах гэсэн утгыг франц хэлний “seculer” гэсэн нэр томьёо анх илэрхийлсэн....Нийгмийн шинжлэх ухаанд секуляризмыг маш өргөн хүрээнд судалж, тайлбарладаг. Энэ нь шашин төр хоёрыг зааглах тухай сонгодог утгаа агуулахаас гадна шашингүй байх атеист үзэл, мухар сүсгээс татгалзах нийгмийн хөдөлгөөн, сүм хийдийн аливаа нөлөөгүй улс төрийн шийдвэр зэрэг маш олон утгыг агуулдаг. XXI зуунд улс төрийн шинжлэх ухаан секуляризмыг түлхүү судлах болсон. Учир нь улс төрийн шинжлэх ухаан нь эрх мэдэл хуваарилалтыг норматив хандлагын үүднээс тайлбарлахдаа шашны болоод улс төрийн нөлөө төрийн шийдвэр гаргалтад хэрхэн нөлөөлдөг болохыг судалдаг. Ингэхдээ шашны үнэт зүйлсийг хүлээн зөвшөөрч сүм хийдийн эрх үүрэг нйигмийн тогтолцоонд эерэг болон сөрөг байдлаар хэрхэн нөлөөлдөг болохыг авч үздэг. УЛС ТӨРИЙН ШИНЖЛЭХ УХААНЫ НЭВТЭРХИЙ ТОЛЬ. МУИС. Улаанбаатар хот, 2020 он. 461-462 тал.

шинжлэв. Францын лаицист загвар нь төрийг шашнаас туйлын хатуугаар ялган салгах онцлогтой бол Японы загвар нь түүх, уламжлалт ёс заншлын нөлөөтэй ч орчин үеийн Үндсэн хуулийн хүрээнд төр, шашны харилцаанд төвийг сахих зарчмыг баримталдаг байна. Эдгээр жишээ нь Монгол Улсын эрх зүйн тогтолцооны давуу болон сул тал, мөн секуляризмын хэрэгжилтийн бодит нөхцөлийн талаар харьцуулсан үнэлгээ хийх боломжийг олгож байна.

Түлхүүр үгс: секуляризм, төр ба шашин, төр, сүм хийдийн харилцаа, шашин, сүм хийдийн байгууллага

Оршил

Төрийг сүм хийдийн байгууллагаас тусгаарлан зохион байгуулах зарчим нь орчин үеийн ардчилсан тогтолцооны суурь бүрэлдэхүүн гэж үзэж болох бөгөөд ингэснээр төр, шашны хоорондын харилцан нөлөөлөл, үзэл суртал болон иргэний нийгмийн нийтлэг эрх ашигт үйлчлэх чадвартай. Дээрх хоёр институтын үйл ажиллагааг ингэж тусгаарлах нь нөгөө талдаа сүм хийдийн байгууллагын дотоод хэрэгт төр хэт оролцохоос сэргийлж, шашин шүтэх болон эс шүтэх эрхийн хэрэгжилтийг бодитой хангах нөхцлийг бүрдүүлдэг. Энэ хүрээнд секуляризмын загвар нь төр, сүм хийдийн харилцааны эрх зүйн загвар дундаас хамгийн өргөн судлагдсан байна. Энэ нь онолын хувьд тогтсон, олон улсын түвшинд хүлээн зөвшөөрөгдсөн үзэл баримтлалын нэг юм.

Үүнээс Монгол Улсын эрх зүйн тогтолцоо нь 1992 оны “Үндсэн хууль” болон 1993 оны “Төр, сүм хийдийн харилцааны тухай” хуулиар төр, сүм хийдийн тусгаарлалтыг тунхагласан. Хэдий тийм авч секуляризмын загварын аль хэлбэр нь Монголын нөхцөлд бодитоор хэрэгжиж байгаа, мөн хэрэгжилт ямар хэмжээгээр институцийн тусгаар тогтнолыг хангаж байна вэ гэдэг нь шинжилгээ шаардлагатай. Иймд энэхүү өгүүллийн зорилго нь секуляризмын онолын үндсийг улс төр судлалын болон эрх зүйн харилцааны хүрээнд шинжилж, Монгол Улсын төр, сүм хийдийн харилцааны өнөөгийн зохицуулалтыг адил төстэй зохицуулалттай орон болох Франц, Япон зэрэг улсуудын секуляризмын загваруудтай харьцуулан үнэлж, манай нөхцөлд ямар төрлийн секуляризм оновчтой нийцэж байгааг тогтоох явдал юм. Судалгааны үр дүн нь төр, сүм хийдийн харилцааны институцийн хязгаар, харилцан үйлчлэл, дээрх харилцаа нь тусгаар орших нөхцөл байдлыг судалснаар манай улс секуляризмын ямар загварыг ашиглах боломжтой эсэхэд хариулт өгөхөд чиглэнэ.

Төр, сүм хийдийн харилцаа түүнийг судлах хэрэгцээ, онол арга зүй

Шашныг олон талаас нь тодорхойлж болох бөгөөд тэдгээрийн нийтлэг, голлох үндэслэл, томьёоллыг нэгтгэн хурааж шашин бол ер бишийн, ид шидэт далдын хүч, бүтээгч ертөнцийн үтээгч бий гэж итгэн үнэмшиж түүнд үнэн сэтгэлээр сүсэглэн бишрэхийг төв тэнхлэг болгосон ертөнцийг оюун санаагаар эзэмших нэгэн нэгэн арга хэлбэр бүхий соёлын үзэгдэл гэж ерөнхийд нь ойлгож болно. Шашин нарийн нийлмэл бүтэцтэй, түүнийг шашны ухамсар, шашны үйл ажиллагаа буюу зан үйл шашны харилцаа, шашны байгууллага болох сүм хийд бүрдүүлнэ. Төр ба сүм хийд, улс төрийн бодлого ба шашны хоорондын харилцааг шашин нь сүсэг бишрэл, шүтлэг, тахилгын зан үйлийн эртний, анхны хэлбэрээр төр үүсэхээс олон арван мянган жилийн өмнө, одоогоос 40 гаруй мянган жилийн тэртээ үүсжээ. Шашин овог аймгийн, дараа нь овог аймаг задарч ангит нийгэм, төр үүсэх үед улс үндэстний шашин (хиндуизм, жайнизм, парсизм, шинто, иудайн шашин гэх мэт), хожим тив дэлхийн том гурван шашны хэлбэрээр түүхэн явцад хувьсан хөгжиж иржээ.

Орчин үеийн түүхийн шинжлэх ухааны дүгнэлт ёсоор төрийн анхны, энгийн хэлбэрүүд нийтийн он тооллын өмнөх IV мянганы сүүлчээр эртний дорно дахинд үүсэн бий болжээ. Төрийн чухал шинж чанар, хэлбэршлийг олсон томоохон, жинхэнэ төр нь нийтийн он тооллын өмнөх III мянганд бүрэлдэн тогтож ноёрхож байсан бол нийтийн он тооллын өмнөх II мянганы сүүлч үе ба I мянганд төрийн хөгжингүй, сонгодог хэлбэртэй томоохон эзэнт гүрнүүд байгуулагдсан байна.[2] Шашны талаарх онолын судалгаа нь төр болон сүм хийдийн харилцааны гүн ухааны, социологийн, антропологийн үндэс суурийг ойлгоход чухал үүрэгтэй. Даниел Л. Палсийн “Шашны 9 онол” (Nine Theories of Religion) бүтээлд дурдсан онолчид болон тэдний онолууд нь шашин ямар суурь үндэслэлтэй, ямар үүрэг, функцтэй болохыг тайлбарлах оролдлого хийснээрээ энэхүү судалгааны арга зүйд онцгой байр суурь эзэлдэг. Дараахь хүснэгтэд тэдгээр онолчид болон тэдний гол онолуудыг харуулсан бөгөөд эдгээр онолууд нь шашны үүсэл, хөгжил, нийгэм дэх байр суурь, хүний сэтгэл зүйн болон соёлын шинж чанарыг олон өнцгөөс тайлбарлаж, тухайн салбар дахь судалгааны арга зүйг өргөжүүлсэн юм.

[2] (М.Гантуяа, Шашин судлал , 2019)

№	Онолч / Сэтгэгч	Онолын нэр / Үндсэн санаа
1	**Эдвард Б. Тайлор, Жэймс Фрэзер**	**Анимизм ба шидийн онол** – Шашин нь анх байгальтай холбоотой сүнс, шидэт үзэлтэй холбоотой үүссэн.
2	**Зигмунд Фрейд**	**Психоаналитик онол** – Шашин бол хүний далд хүсэл, айдас, хүүхэд насны хүсэмжлэлийн илэрхийлэл.
3	**Эмиль Дюркгейм**	**Нийгмийн нэгдлийн онол** – Шашин нь нийгмийн нэгдэл, хамтын ухамсарыг илэрхийлдэг.
4	**Карл Маркс**	**Материалист шүүмжлэл** – Шашин бол дарлалын зэвсэг, "ард түмний мансууруулагч хар тамхи (opium)".
5	**Макс Вебер**	**Нийгэм-соёлын хандлага** – Шашин нь нийгмийн бүтэц, эдийн засаг, ёс суртахуунд нөлөөлдөг.
6	**Уильям Жэймс**	**Туршлага төвтэй онол** – Шашны үндэс нь хувь хүний дотоод сэтгэлийн туршлага юм.
7	**Мирча Элиаде**	**Гэгээрлийн болон бэлгэдлийн тайлбар** – Шашин нь ариун, бэлгэдэл, домогт суурилсан онцгой бүтэцтэй.
8	**Э. Э. Эванс-Притчард**	**Соёлын харьцангуй үзэл** – Шашныг тухайн соёл, уламжлалын хүрээнд л ойлгож болно.
9	**Клифорд Гийрц**	**Тайлбарын антропологи** – Шашин бол соёлын "утгын систем"; зан үйл, бэлгэдлээр дамжуулан утга өгдөг.

1990-ээд оноос хойш Монгол Улсад төр ба сүм хийдийн харилцаанд эрх зүйн талаас онцгой дорвитой өөрчлөлт хийгдээгүй бөгөөд энэхүү нөхцөл байдал нь энэ асуудлыг судлах, судалгаа шинжилгээний зайлшгүй хэрэгцээг бий болгож байна. Өнгөрсөн 30 гаруй жилийн хугацаанд уг харилцааг зохицуулах эрх зүйн хүрээнд үндсийн шинжтэй шинэчлэл, дэвшил гараагүй нь бодлогын болон онолын түвшинд дүгнэлт хийх шаардлагатай болсныг харуулж байна. 1992 онд Монгол улсын Үндсэн хууль батлагдаж Монгол улсын төрийн тогтолцооны шинэ бүтэц зохион байгуулалт, ардчилсан хөгжлийн хууль зүйн, эрх чөлөөг дээдэлсэн ардчилсан тогтолцоо бүрэлдсэнээр шашин шүтэх, эс шүтэх эрх чөлөө жинхэнэ ёсоороо хэрэгжих боломж бүрдсэн. Шашны байгууллага гэдэг нь 1993 оны “Төр, сүм хийдийн харилцааны тухай хууль”-н 6 дугаар зүйлд “Сүсэгтэн олны шашин номын эрэлт хэрэгцээг хангах зорилгоор байгуулагдаж, шашны зан үйл, хурал ном, боловсролын ажлыг эрхлэн гүйцэтгэж буй албан ёсны зөвшөөрөл бүхий хийд, сүм, дацан, төв болон тэдгээрийн удирдах байгууллагыг /цаашид энэ хуульд "сүм хийд гэх / шашны байгууллага гэнэ” хэмээн заасан байдаг. Шашны байгууллагын үндсэн хэв маяг бол сүм хийд болно. Мөн сүм хийд

нь хуулийн этгээд болох юм. Сүм хийдийн байгууллага түүний тахил шүтээний байгууламжууд нь хүн амд сүсэг бишрэлээр гүнзгий нөлөөлж, тэдний оюун санааны хэрэгцээг хангах чухал төв болж байдаг. Гэсэн хэдий ч шинэ цагийн өөрчлөлт, ардчиллын үйл явцын нөлөөгөөр сүм хийдийн үүрэг, байр суурь, төрөөс баримтлах бодлогын чиг хандлага, эрх зүйн орчинд тодорхой өөрчлөлтүүд гарч ирсэн юм. Дээрх Даниел Л. Палсийн “Шашны 9 онол” (Nine Theories of Religion) бүтээлд дурдан буй үзэл онолыг нэгтгэн үзвэл, төр, сүм хийдийн харилцааг зохицуулах онолуудыг судалгааны хүрээнд дөрвөн үндсэн бүлэгт ангилан авч үзэж болно. Үүнд:

- Атеист үзэл
- Иргэний шашин
- Теократ-Шашны засаглал
- Секуляризм зэрэг орно.

1 Атеист үзэл (Atheism)

Марксист сургаалд атеист үзлийг хамгийн боловсронгуй байдлаар номлодог. К.Маркс аливаа шашны ойлголт, үзэгдлийг тухайн цаг үеийн үйлдвэрлэлийн аргын бүтээгдэхүүн гэж үзсэн юм. Үйлдвэрлэлийн аргын сул доройгоос нийгмийн оюун санааны амьдрал ч сул дорой болно, оюун санааны амьдрал сул дорой байхын хэрээр бурханд итгэл бишрэл хүчтэй байна хэмээн тайлбарлажээ. Өөрөөр хэлбэл, шинжлэх ухааны мэдлэг практик хөгжөөгүй газар үйлдвэрлэл болхи бүдүүлэг аргаар явагдана, тэрхүү бүдүүлэг үйлдвэрлэл нь хүмүүсийн ухамсар соёлыг дорой байдалд барьж хүлэн, улмаар бурхан, элдэв далдын хүчний тухай хийсвэр төсөөлөл бий болж, түүндээ итгэж сүсэглэн, горьдож найдахын үндэс шалтгаан болно гэж үзсэн байна. Шашин бол ард түмнийг мунхруулагч хар тамхи, хүмүүсийн өдөр тутмын амьдралд ноёлж байгаа гадаад хүчин хүмүүсийн тархинд дэврэн туссан тусгал, ертөнцийн хүчин ертөнцийн биш мэт хэлбэрээр тусдаг тусгалаас өөр юм биш хэмээн тодорхойлдог. Марксист суртал ёсоор авч үзвэл, хүмүүс ангийн тэмцэл хийж, ноёрхогч ангийг устгаснаар хоцрогдсон бүдүүлэг үйлдвэрлэлийн аргыг шинэ аргаар сольж чаддаг. Гагцхүү шашин нь ертөнцийг өөрчлөх идэвхтэй тэмцлээс хөдөлмөрчдийг хөндийрүүлэн тэдний ангийн ухамсар бүрэлдэхэд саад тотгор учруулна. Иймээс шашинтай хайр найргүй тэмцэх хэрэгтэй бөгөөд энэ тэмцлийг хийсвэр онолын түвшнээс хальж, ангийн тэмцлийн үндсэн дээр олон түмнийг аль болохоор сайтар хүмүүжүүлэн боловсруулж практик тодорхой үйл ажиллагаа явуулах хэрэгтэй хэмээн зааснаас үүдэн

марксистууд шашны эсрэг тэмцэл явуулж эхэлсэн юм. Гэвч марксист үзэлтнүүд шашныг устгах тэмцэл нэрийдлээр шашинтай хамт оюуны соёлын үнэт зүйлсийг устгасан гунигт түүхийг бий болгосон билээ.

2 Иргэний шашин (Civil religion)

Латин хэлний "diniio" ухамсар, "reli- gare" холбох, уях гэсэн үнээс гаралтай. Олон түмний зан үйл, бэлгэдэл, үндэсний баяр ёслолыг тэмдэглэх хэлбэрээр илэрхийлэгддэг. Жан Жак Руссо (Jean-Jacques Rous- seau) "Нийгмийн гэрээ" номдоо 1762 онд иргэний шашин гэсэн нэр томьёог ашиглан орчин үеийн нийгэмд зайлшгүй шаардлагатай ёс суртахууны болон оюун санааны үндэс гэж тайлбарласан байдаг. Тэрээр энэ нэр томьёог ашиглан Европын соён гэгээрэл, ардчилсан төр засаг руу чиглэсэн хувьсгалд ашигласан. 1950-1960-аад оны эрдэмтэд соёлын үзэгдлийн нэг хэлбэр хэмээн үздэг болсон. Иргэний шашин нь сүм хийдээс ялгаатай. Гол ялгаа нь иргэдийн зан үйл, үзэл санаанд тулгуурладаг бөгөөд үндэстнийг нэгтгэдэг эв санааны нэгдэл юм. Тийм учраас төр нь улс төрийн зорилгоо хэрэгжүүлэхийн тулд шашны бэлгэдлийг ашигладаг. Онцлог шинж нь төрийн эрх мэдэлтэй харилцах явдал юм. [3]

3 Теократ-Шашны засаглал (Theocracy)

Шашин төрийг хослон барих ёс (theocracy- теократия, thesos- бурхан, kratos- засаг) болно. Хүн төрөлхтний элчээр эсвэл бурхны илчлэгдсэн хуулиар дамжуулан бурхан тэнгэр ба бурхад захиран удирддаг болохыг тунхагласан засаглалын хэлбэр. Шашинд үл итгэгчид уг ойлголтыг тохуурсан маягаар хэрэглэдэг хэдий ч шашны засаглал нь маш өргөн тархсан улс төрийн систем юм. Улс төрийн шинжлэх ухаанд шашны засаглалт дэглэмийн хэв маягуудыг тайлбарлах зорилготой хомс үг хэллэгийг бий болгосон. Овог аймаг, вант улс, хот улс, эзэнт гүрэн зэрэг ихэнх улс төрийн систем шашны засаглалд үндэслэж байв. Шашны засаглалын легитим чанар нь сүсэгтнүүдэд сүм хийдийн хэм хэмжээг сахиулахад тулгуурладаг. Хятадын эзэн хаан тэнгэрийн тааллыг алдсанаар династыг сольж өөрчлөхөд чиглэсэн шинэ дэглэм бүрэлдэж эхэлсэн.

Шашны засаглал хэмээх ойлголт Тит Флавий Иосиф (Иософ бен Матиас, ойролцоогоор НТ 37-100 он)-ын “Апионы эсрэг”(Against Apion) зохиолд нь тэмдэглэгдсэн. Тэрээр еврейчүүдийг хурцаар буруутган шүүмжилсэнд хариу өгсний зэрэгцээ тэд аристократ болон монархи засаглалтай гэж

[3] (Улс төрийн шинжлэх ухааны нэвтэрхий толь бичиг, 2020)

үздэгийг шашны засаглалтай гэж хариулсан. Энэхүү ойлголт нь Грекийн 150 хот улсын судалгаанд үндэслэн Аристотелийн дэвшүүлсэн засаглалын зургаан хэлбэр, төдийгүй түүхэн дэх бүхий л дэглэмтэй нийцээгүй байна.

4 Секуларизм (Secularism)

Энэхүү нэр томьёо нь латин хэлний “saeculum” буюу эрин үе (era) гэсэн үгнээс гаралтай. Дундад зууны үеийн Европт христийн шашны сүм хийдийг эсэргүүцэхдээ эрин үе гэсэн латин үгийг орчлон ертөнц (world) гэсэн утгаар нь авч ашиглаж байжээ. Харин шашин төрийн эрх мэдлийг зааглах гэсэн утгыг франц хэлний “seculer” гэсэн нэр томьёо анх илэрхийлсэн.[4]

Шашны мухар сүсгээс гадуур байж төрийн үйл хэрэгт рационал байдлаар хандах уламжлал Грек Ромын улс төрийн философиос уламжлагдаж барууны улс орнуудад түгээн дэлгэрчээ. Соён гэгээрлийн үе буюу Францын хувьсгалын үед төр шашин хоорондын эрх мэдлийг зааглах хандлага улс төрийн сэтгэлгээний түвшинд илүү хөгжиж христийн шашны судруудын франц, герман, англи хэл рүү орчуулснаар шашны сургаалууд илүү шинжлэх ухааны үндэслэлтэйгээр судлах боломж бий болжээ. Өрнөдийн марксист ба марксист бус шашин судлалын ном зохиолд "сакрализация" /шашинжихуй/ , секуляризация / иргэншихүй /гэсэн 2 ойлголтоор дээрх чиг хандлагыг тэмдэглэсэн байдаг. Нийгмийн энэхүү бодит үйл явцыг судалгааны судлагдахуун болгож, тогтож үзсэн зүйл одоогоор манайд төдий л байхгүй бөгөөд нэр томьёог ч орчуулж хэрэглээгүй байна.[5] Энэ нь шашин төр хоёрыг зааглах тухай сонгодог утгаа агуулахаас гадна шашингүй байх атеист үзэл, мухар сүсгээс татгалзах нийгмийн хөдөлгөөн, сүм хийдийн аливаа нөлөөгүй улс төрийн шийдвэр зэрэг маш олон утгыг илэрхийлдэг байна.

Эдгээр онолын хандлагыг харьцуулан судлах явцад секуляризмын загвар нь Монгол Улсын төр, сүм хийдийн харилцааны өнөөгийн эрх зүйн зохицуулалтын суурь зарчимтай илүү нийцэж байна. Тодруулбал, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 9.1-т “Монгол Улсад төр нь шашнаа хүндэтгэж, шашин нь төрөө дээдэлнэ” гэж заасан байдаг. Ингэхдээ энэ хэсгийн зохицуулалтын төрийг шашнаас түүнчлэн сүм хийдийг төрөөс ангид, бие даасан байдалтай байлгахад чиглэгдсэн байна. Төр нь шашнаа хүндэтгэнэ гэсэн утга бол соёлын язгуур үндэс, хүний шашин шүтэх эрх, оршин байх үндэст хүндэтгэлтэй хандана гэсэн баталгаа мөн. “Хүндэтгэх” гэсэн үйл

[4] (Улс төрийн шинжлэх ухааны нэвтэрхий толь бичиг, 2020, хууд. 461)
[5] (С.Цэдэндамба, 2003)

үгийн утгыг Я.Цэвэл агсны “Монгол хэлний товч тайлбар толь”-д “эрхэм чухал болгож хичээнгүйлэн хүндэлж үзэх”[6] “Монгол хэлний их тайлбар толь”-д эрхэмлэн үзэх, дээдлэх, найрсгаар хандах гэх мэтээр тодорхойлсон байдаг. Энэ ч утгаараа шашны дотоод хэрэгт оролцолгүй, үндсэн үйл ажиллагаагаа чөлөөтэй эрхлэхийг хамгаалан дэмжих бодлоо баримталж, хууль зүйн хувьд баталгаажуулахыг ойлгож болно. Шашин төрөө дээдэлнэ гэсэн нь төрөөс хэрэгжүүлэх хуулийн хүрээнд үйл ажиллагаагаа хэлбэрэлтгүй эрхлэх утгатай юм. Энэхүү судалгаанд секуляризмын загварыг онолын болон эрх зүйн хүрээнд дэлгэрэнгүй авч үзэж, түүний үндсэн зарчим, хэлбэрүүдийг судалсан. Түүнчлэн уг загварыг Монгол Улсад хүчин төгөлдөр үйлчилж буй эрх зүйн зохицуулалт болон улс орнуудтай харьцуулан үнэлж төр, сүм хийдийн байгууллагын харилцаанд секуляр зарчим хэрхэн илэрч буйг дараах хэсэгт нарийвчлан авч үзсэн болно.

Секуляризмын загвар

Улс төрийн секуляризмын төрөл ба шашныг зохицуулах төрийн бодлого[7]

Секуляризмын төрөл	**Ихэнх/бүх шашныг зохицуулах**	**Цөөнхийн шашныг зохицуулах**	**Шашныг дэмжих**	**Улс төрийн хэл ярианд шашны оролцоо**
Бараг бүрэн салангид байдал (Near Absolute Separation)	Төр ямар ч шашныг зохицуулдаггүй.	Цөөнхийн шашныг ч зохицуулдаггүй.	Төрөөс ямар ч шашныг дэмждэггүй.	Шашны үзэл улс төрийн ярианд огт ордоггүй.
Лаицизм (Laicism)	Хэрэв бүх шашинд тэгш хандвал зохицуулж болно.	Цөөнхийн шашныг зохицуулдаггүй.	Төрөөс шашныг дэмждэггүй.	Бүх шашинд тэгш хандаж чадвал улс төрийн ярианд орж болно.
Төвийг сахисан улс төрийн хандлага (Neutral Political Concern)	Үр дүн нь бүх шашинд тэгш байвал зохицуулж болно.	Цөөнхийн шашныг зохицуулдаггүй.	Үр дүн нь тэгш бол төрөөс дэмжлэг үзүүлж болно.	Үр дүн нь тэгш байвал улс төрийн хэлэлцүүлэгт шашин орж болно.
Эрхэмлэх зүйлийн нөлөөг үгүйсгэх (Exclusion of Ideals)	Зорилго нь бүх шашинд тэгш байвал зохицуулж болно.	Цөөнхийн шашныг зохицуулдаггүй.	Зорилго нь тэгш байвал төрөөс дэмжлэг үзүүлж болно.	Зорилго нь тэгш байвал улс төрийн ярианд орж болно.
Хагас төвийг сахисан байдал	Бүх оролцож буй шашинд тэгш	Онолын хувьд зохицуулахгүй ч,	Тэгш хандлагын нөхцөлд	Тэгш бол улс төрийн ярианд орж болно.

[6] (Цэвэл, 2021, хууд. 746)
[7] (Fox, An Introduction to religion and politics theory and practice , 2018)

(Semi-Neutrality /Judeo-Christian secularism)	байвал зохицуулж болно.	практикт зарим шашинд илүү хяналт тавьж болно.	шашныг дэмжиж болно.	
Минималист хандлага (Minimalist Approach)	Шашныг зохицуулж болно.	Цөөнхийн шашныг зохицуулдаггүй.	Шашныг заавал шүтэхийг шаарддаггүй нөхцөлд дэмжиж болно.	Улс төрийн ярианд шашин оролцож болно.
Ардчилалгүй улс төрийн секуляризм (Non-democratic political secularism)	Бүх шашныг зохицуулж болно.	Цөөнхийн шашныг ч зохицуулж болно.	Шашныг хянах зорилготой бол дэмжиж болно.	Улс төрийн хэл ярианд шашин орж болно.

Секуляризмын төрөл бүр нь шашныг зохицуулах төрийн хандлага, оролцооны түвшин, мөн сүм хийдийн эрх чөлөө болон төрийн тусгаарлалтын зарчмыг хэрэгжүүлэх арга зүйд харилцан адилгүй байр суурь илэрхийлдэг. Тодруулбал, зарим төрлүүд нь шашин болон төрийг бараг бүрэн тусгаарлах зарчмыг илэрхийлдэг (Near Absolute Separatism), харин зарим нь шашны үйл ажиллагааг төрийн хатуу хяналт дор оруулж хязгаарлах хандлагатай (Non-democratic Political Secularism) байна. Үүний дунд нь лаицизм, төвийг сахисан хандлага, хагас төвийг сахисан хандлага зэрэг дунд зэргийн хандлагууд оршиж, шашны эрх чөлөө, төрийн эрх мэдлийн зохицлыг хослуулан хангах оролдлого, арга зүйг илэрхийлдэг. Ийнхүү улс төрийн секуляризмын төрөлжилт нь тухайн нийгмийн улс төр, шашин шүтлэгийн харилцааг зохицуулах онол, практикт олон янзын хувилбарыг бий болгодог бөгөөд тэдгээрийн оновчтой тэнцвэрийг тогтоох нь тухайн улс орны эрх зүйн болон улс төрийн тогтвортой байдлын чухал үндэс болдог.

Дээрх хүснэгтүүд болон харьцуулсан шинжилгээний үндсэн дээр харахад төр ба сүм хийдийн харилцааны эрх зүйн зохицуулалт нь улс орон бүрийн нийгмийн бүтэц, түүхэн хөгжлийн замнал, соёлын үнэт зүйл, эрх зүйн тогтолцооны онцлогоос хамааран өөр өөр хэлбэрээр илэрч байна. Энэхүү зохицуулалтын онол, зарчмууд нь секуляризмын (шашнаас төрийг салгах) олон хэлбэрийн аль нэгэнд багтах бөгөөд нийтлэг байдлаар лаицизм, бараг бүрэн салангид байдал, төвийг сахисан улс төрийн хандлага гэсэн үндсэн гурван төрөлд хуваагддаг болох нь харагдаж байна.

Төр, шашны талаарх баримталж буй бодлогын ерөнхий үзэл баримтлалыг дараах байдлаар хувааж үзэж болох юм. Нэг туйлд нь шашны үгүйсгэх үзлээс эхлэн нөгөө туйл болох шашны номлолыг хуулийн удирдамж болгон хэрэгжүүлдэг улсуудын онолын хандлага байна. Үүнд:

№	Онолын хандлага	Atheist (Шашингүй үзэл)	State controlled (Төр хянадаг)	Secular (Секуляр төр)	Civil religion (Иргэний шашин)	Theocracy (Теократ төр)
1	Гол зарчим/ улс орон	Шашныг үгүйсгэх, төрийн үзэл суртлын төвд тавих (ЗХУ, Хойд Солонгос)	Шашин зөвшөөрөгдсөн боловч хатуу хяналттай (БНХАУ, Мьянмар)	Төр ба шашин тусгаар (Франц, Япон, Монгол)	Шашин төрөөс ангид боловч төрийн бэлгэдэл, ёслолд ашиглагддаг (АНУ)	Төр ба шашин нэгдмэл, шашин төрийн эрх мэдлийн үндэс (Бутан, Иран)
2	Төрийн зүгээс сүм хийдэд хандах хандлага	Шашныг эсэргүүцдэгх ориглодог, хавчдаг	Төрөөс шашныг хянаж, зөвшөөрөл олгодог	Төр шашнаас бүрэн ангид, ямар нэгэн дэмжлэг, хяналт үзүүлдэггүй	Төр албан ёсны шашингүй ч уламжлал ёсоор шашны хэлбэрүүдийг хүндэтгэдэг	Шашин төрийн эрх мэдэлд нөлөөлдөг, шашны удирдагч төрийн тэргүүн байж болно
3	Эрх зүйн зохицуулалт	Шашны байгууллагууд ыг бүртгэдэггүй, үйл ажиллагааг нь хязгаарладаг	Бүртгэлийн хатуу журамтай, төрийн зөвшөөрөлгүй шашны үйл ажиллагаа хориотой	Шашны байгууллагууд төрөөс тусгаар, хуульд заасан хүрээнд үйл ажиллагаа явуулна	Шашин төрөөс тусгаар ч төрийн ёслолд шашны элемент агуулагддаг	Шашны хуулиуд нь төрийн хуулийн үүргийг гүйцэтгэдэг
4	Иргэдийн шашин шүтэх эрх	Шашин шүтэх эрх бодитоор үгүй, хавчигдмал	Үндсэн хуульд эрх заасан ч бодит хэрэгжилт хязгаарлагдмал	Шашин шүтэх, эс шүтэх эрх бүрэн баталгаатай	Шашин шүтэх эрхийг өргөн хүрээнд хамгаалдаг, олон ургалч	Зөвхөн тухайн шашны хүрээнд эрх чөлөөтэй, өөр шашны эрх хязгаарлагдмал

Дээрх хүснэгтэд үзүүлсэн төр, сүм хийдийн харилцааны онолын таван загвараас Монгол Улсын эрх зүйн зохицуулалт нь секуляр төрийн загвартай хамгийн ойр байна. Учир нь Монгол Улс Үндсэн хуулиараа “төр нь шашнаас тусгаар” байхаар тунхаглаж, сүм хийдийн байгууллагын үйл ажиллагааг төрөөс ангид тусгаар байдлаар эрх зүйн хүрээнд зохицуулдаг нь секуляр төрийн гол шинж болдог. Түүнчлэн иргэдийн шашин шүтэх, эс шүтэх эрхийг бүрэн баталгаажуулж, аливаа нэг шашныг төрийн үзэл суртал, бодлогын үндэс болгодоггүй бөгөөд Франц, Япон зэрэг секуляр тогтолцоотой улсын эрх зүйн загвартай төстэй байгааг харуулна. Иймд Монгол Улсад төр ба шашныг тусгаарлах зарчмыг баримтлах нь нийгмийн эв нэгдэл, иргэний эрхийн тэгш байдал, олон ургалч үзэл бодлын орон зайг хамгаалах, улмаар төрийн төвийг сахисан, ардчилсан тогтолцоог бэхжүүлэхэд зайлшгүй шаардлагатай юм.

Төр, сүм хийдийн харилцаан дахь секуляризмын төрөл ба эрх зүйн зохицуулалтын харьцуулсан шинжилгээ

5 Монгол улсын төр, сүм хийдийн эрх зүйн зохицуулалт

1992 онд Монгол улсын Үндсэн хууль батлагдаж Монгол улсын төрийн тогтолцооны шинэ бүтэц зохион байгуулалт, ардчилсан хөгжлийн хууль зүйн, эрх чөлөөг дээдэлсэн ардчилсан тогтолцоо бүрэлдсэнээр шашин шүтэх, эс шүтэх эрх чөлөө жинхэнэ ёсоороо хэрэгжих боломж бүрдсэн. Мөн төр, сүм хийдийн харьцааг зохицуулах үндсийг тавьж өгсөн байдаг. Монгол улсын Үндсэн хуульд төр, сүм хийдийн харилцааны тухай "Монгол Улс дахь төр, сүм хийдийн харилцаа төр нь шашнаа хүндэтгэж, шашин нь төрөө дээдлэх зарчимд үндэслэнэ"[8] гэж заасан байдаг ба төр, сүм хийдийн хоорондын харилцааг зохицуулах тухай хуулийг 1993 онд баталсан байдаг. Энэ нь төр, сүм хийдийн хоорондын үйл ажиллагааг тусгаарласан юм. Мөн Үндсэн хуулиар төр, сүм хийдийн хоорондын харилцааг зохицуулах, иргэдийн шашин шүтэх, эс шүтэх эрх чөлөөг хангах баталгаа болсон юм. Энэ хуульд төр, сүм хийдийн харилцааг тодорхойлсон хэрэгжүүлэх талаар заахдаа төрөөс сүм хийдийн талаар баримтлах бодлогын үндсийг "Төр, сүм хийдийн харилцааны тухай хууль"-н 5 дугаар зүйлийн 1-т "Төрөөс шашин, сүм хийдийн талаар баримтлах бодлогын үндсийг Монгол Улсын Их Хурал тодорхойлно" гэж заасан байдаг. Ард түмний эв нэгдэл, үндэсний аюулгүй байдлын эрх ашигт нийцүүлэн төр, сүм хийдийн болон шашин хоорондын харилцааг Монгол Улсын Ерөнхийлөгч зохицуулна.[9] Төрөөс сүм хийдтэй харилцах харилцааг зохион байгуулж хэрэгжүүлэх ажлыг Монгол Улсын Засгийн газар, аймаг, нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын дарга, Засаг дарга тус тус эрхлэн гүйцэтгэхээр заасан юм.[10] Мөн Төрийн байгууллага, албан тушаалтан хууль тогтоомжид зааснаас бусад тохиолдолд сүм хийдийн дотоод хэрэгт хөндлөнгөөс оролцохыг хориглоно[11] гэж заасан байдаг.

Монгол улсын хүн амын олонх нь зонхилох шашин буюу бурхны шашин шүтдэг. Бурхны шашныг Монголын үндэсний уламжлалт шашин гэж үзэх хандлага нийгэмд байдаг. Үүнээс шашин шүтэх, эс шүтэх эрх чөлөө Монгол улсад хэрхэн хэрэгжиж буй талаар 2023 онд Фрийдом Хаус байгууллагаас Монгол улсыг "хувь хүмүүс нийтийн эсхүл хувийн хүрээнд

[8] (Төр, сүм хийдийн харилцааны тухай хууль , 1993)
[9] (Төр сүм хийдийн харилцааны тухай, 1993) 5.2 дугаар зүйл
[10] (Төр, сүм хийдийн харилцааны тухай , 1993) 5.3 дугаар зүйл
[11] (Төр, сүм хийдийн харилцааны тухай , 1993)

шашин шүтэж эсхүл эс шүтэж түүнийгээ илэрхийлэх хэрэгжүүлэх эрх чөлөөтэй юу” гэсэн асуултад 4 онооноос 4-г өгч дараах дүгнэлтийг хийсэн байна. Дүгнэлтэд “Хэдийгээр шашны бүлгүүд засгийн газарт бүртгүүлэх шаардлагатай бөгөөд бүртгэх процедурын хялбар байдал нь орон нутаг бүрд харилцан адилгүй боловч хувь хүмүүс хууль зүйн хувьд болон бодит байдалд шашин шүтэх эрх чөлөөтэй[12] гэсэн байна.

- **Франц улсын төр, сүм хийдийн эрх зүйн зохицуулалт**

Шашны эрх чөлөөтэй холбоотойгоор Францын төрийн үндсэн зарчим болсон “laïcité” (лаисите) буюу Францын хувилбарт секуляризм нь олон талт утга агуулгатай ойлголт юм. Франц улс Үндсэн хуулийн 2 дугаар зүйлдээ иргэдийнхээ шашин шүтэх, эс шүтэх эрх чөлөөг баталгаажуулж, хүнийг шашин шүтлэг, итгэл үнэмшлээр нь ялгаварлан гадуурхахыг хориглож “иргэд нь биеийн гарал, үндэс угсаа, шашин шүтлэгээс үл хамаарч хуулийн өмнө эрх тэгш бөгөөд Франц улс нь аливаа итгэл бишрэлийг хүндэтгэн үзнэ” хэмээжээ. Эдүгээ Франц улс нь шашнаас ангид төрийн хэлбэртэй, төр, шашин тусгаар байх тууштай бодлогыг баримталдаг бөгөөд энэхүү бодлого нь 1905 оны “Төр сүм хийдийг тусгаарлах тухай хууль”-иар тогтоосон анх францад төр, шашныг тусгаарласан Ласейта (Laicite) зарчимд үндэслэгдэн боловсорч иржээ. Франц улсын шашин–төрийн харилцаа нь 1905 оны “Шашин, төрийг тусгаарлах тухай хууль” (Loi du 9 décembre 1905 concernant la séparation des Églises et de l'État)-д үндэслэгддэг. 1905 оны хуульд шашны нийгэмлэгүүд нь Засгийн газарт заавал бүртгэгдсэн байхыг тогтоож, ингэхдээ Засгийн газраас “татвараас чөлөөлөгдсөн сүсэгтний холбоо” эсвэл “татвараас чөлөөлөгдөөгүй соёлын холбоо” гэсэн хоёр төрлийн аль нэгээр бүртгэхийг хуульчилсан байна. Энэхүү хууль нь төр болон шашны байгууллагуудын хоорондын хамаарлыг албан ёсоор тасалж, төрөөс аливаа шашныг хүлээн зөвшөөрөх, санхүүжүүлэхийг зогсоосон байдаг.

Францад шашны байгууллагууд бүртгүүлэх үүрэггүй боловч “шашны холбоо” эсвэл “соёлын холбоо” хэлбэрээр сайн дурын үндсэн дээр бүртгүүлж болдог. Гэвч зөвхөн шашны холбоо хэлбэрээр бүртгүүлсэн тохиолдолд л татварын хөнгөлөлт эдлэх боломжтой болдог. Энэ нь төрөөс шашныг дэмжих бус, харин тодорхой нөхцөл, шалгууруар зохицуулан хязгаарлаж буйг илтгэнэ. Ийнхүү төрөөс “сүсэгтний холбоо” хэмээн бүртгэж авсан шашинд татвараас чөлөөлөх зэрэг хуулийн давуу эрх

[12] (House, 2023)

эдлүүлж, харин шашин биш гэж үзсэн зохион байгуулалтыг “соёлын холбоо” гэсэн төрөлд бүртгэж хуулийн давуу эрхийг үйл эдлүүлж иржээ.

Францад үндсэндээ шашин, номлолыг албан болон албан бус гэж хоёр хувааж үзэх хандлага тогтсон байна. Гэвч соёлын холбоо боловсролын үйл ажиллагаанд төрөөс санхүүгийн туслалцаа авч болдог байна. Францын төр сүм хийдүүдэд санхүүгийн дэмжлэг үзүүлдэггүй боловч шашны эрх чөлөөг хамгаалах, шашин шүтэх орчин бүрдүүлэх үүргээ хуулиар хүлээдэг. Жишээлбэл, шашны байгууламжуудыг ашиглах, засварлахтай холбоотой зарим тохиолдолд орон нутгийн захиргаа дэмжлэг үзүүлж болно, гэхдээ энэ нь зөвхөн соёлын өв, түүхэн барилга байгууламжийн хүрээнд хийгддэг Франц улсад шашны байгууллагууд “1905 оны хуулийн дагуу” (association cultuelle) тусгай статусаар бүртгүүлж, ашгийн бус, зөвхөн шашны үйл ажиллагаа эрхлэх нөхцөлтэй байдаг. Энэхүү статустай болсноор татварын хөнгөлөлт эдлэх боломжтой ч төрийн зүгээс ямар нэгэн шууд татаас авах боломжгүй. Франц улс шашин шүтэх эрх чөлөөг Үндсэн хуулиараа баталгаажуулж, түүнийг ардчилсан нийгэм, хүний эрхийн үнэт зүйлийн нэг хэмээн хүндэтгэн үздэг.

- **Япон улсын төр, сүм хийдийн харилцааны эрх зүйн зохицуулалт**

Японы Үндсэн хуулийн 20 дугаар зүйл нь шашны эрх чөлөөг, үүнд шашнаас ангид байх эрхийг баталгаажуулдаг. Энэ зүйлд “албан ёсны ямар ч шашны байгууллага төрөөс ямар нэгэн давуу эрх эдлэх ёсгүй, мөн төрийн аливаа байгууллага шашны боловсрол олгох болон бусад шашны үйл ажиллагаа явуулахыг татгалзах ёстой” гэж заасан байдаг. Мөн 80 дугаар зүйлд төрийн мөнгийг шашныг дэмжихэд ашиглахыг хориглодог. Зарим буддын болон Шинто сүмүүд төрөөс дэмжлэг авдаг. Шашны байгууллагууд татвар болон бусад давуу талуудыг авахын тулд шашны корпорац болохын тулд бүртгүүлж болно. Бүртгэлийг хэзээ ч татгалзаагүй. Бүртгүүлэхийн тулд гурван жил тасралтгүй үйл ажиллагаа явуулах, өөрийн шашны байгууламжтай байх, гишүүд нь хүссэн үедээ гишүүнчлэлээ эхлүүлж эсвэл дуусгах боломжтой байх зэрэг шаардлагууд тавигддаг. 1951 оны Шашны корпорацийн тухай хуульд, хэрэв шашны корпораци нь “шашны үйл ажиллагаанаас үндсэндээ гажсан” эсвэл “нийтийн аюулгүй байдалд заналхийлж буй” бол төрөөс татан буулгах эрхтэй гэж заасан.

1995 онд Аум Шинрике террорист бүлэглэлийн халдлагын дараа төр шашны байгууллагуудад илүү хяналт тавих, санхүүгийн хөрөнгөө ил тод болгох шаардлагыг нэмэгдүүлэх хуулийг өөрчилсөн. Энэхүү бү лэглэл 1995

онд шашны статусгүй болж, төрийн хяналт дор үлдсэн. 1999 онд олон хүний аминд халдсан гэмт хэрэгтэй тэмцэх хууль нь энэ бүлэглэлд хамаарах арга хэмжээг өргөжүүлсэн. Шинэ шашнуудын гишүүд нь ихэвчлэн гэр бүлийнхэн нь хүсэлтийн дагуу залиар хүчээр авч явагддаг бөгөөд цагдаа нар үүнийг хангалттай хамгаалдаггүй байна.

Дээрх улсуудын “төр ба сүм хийдийн харилцааг зохицуулах эрх зүйн тогтолцоо” нь улс орон бүрийн түүхэн хөгжлийн замнал, соёлын үнэт зүйл, нийгмийн бүтэц, төрийн онцлог зэргээс хамаарч ялгаатай хөгжсөн байдаг. Энэхүү харилцааг зохицуулахад секуляризм буюу төр, сүм хийдийг салгах зарчим чухал үүрэг гүйцэтгэж ирсэн. Секуляризм нь дэлхий нийтийн хэмжээнд нийтлэг ойлголт боловч хэрэгжилт, хэлбэрийн хувьд олон янз байдаг. Судалгааны хүрээнд Франц, Япон, Монгол Улсын жишээн дээр суурилан секуляризмын гурван үндсэн хэлбэрийг тодорхойлж, тэдгээрийн онцлогийг доорх хүснэгтээр харьцуулан авч үзэв.

Улс	**Секуляризмын төрөл**	**Онцлог, зохицуулалтын онцлог**
Франц	Лаицизм (Laicism)	Шашинтай харьцах бараг бүрэн салангид байдал; төр шашны аль ч чиглэлд эрх тэгш ханддаг; төрөөс шашныг дэмжихгүй; шашин улс төрийн хэл яриand орж болно, гэхдээ ялгаварлахгүй байх зарчим баримталдаг.
Япон	Бараг бүрэн салангид байдал (Near Absolute Separation)	Шашин, төрийн харилцаа харьцангуй уян хатан; цөөнхийн шашинд төрийн зохицуулалт хязгаарлагдмал; шашны дэмжлэг, улс төрийн оролцоо тодорхой нөхцөлд хязгаарлагдмал.
Монгол	Төвийг сахисан улс төрийн хандлага (Neutral Political Concern)	Бүх шашинд тэгш хандаж, үр дүнгийн хувьд шударга, тэгш байвал төрөөс шашныг дэмжиж болно; шашны оролцоо улс төрийн хэл яриand үр дүнгээс хамааран зөвшөөрөгдөх; харилцан уялдаа холбоотой.

Дүгнэлт

Харьцуулсан шинжилгээний үндсэн дээр харахад төр ба сүм хийдийн харилцааны эрх зүйн зохицуулалт нь улс орон бүрийн нийгмийн бүтэц, түүхэн хөгжлийн замнал, соёлын үнэт зүйл, эрх зүйн тогтолцооны онцлогоос хамааран өөр өөр хэлбэрээр илэрч байна. Энэхүү зохицуулалтын онол, зарчмууд нь секуляризмын (шашнаас төрийг салгах) олон хэлбэрийн аль нэгэнд багтах бөгөөд нийтлэг байдлаар лаицизм, бараг бүрэн салангид байдал, төвийг сахисан улс төрийн хандлага гэсэн үндсэн гурван төрөлд хуваагддаг болох нь харагдаж байна.

Франц улсын хувьд Лаицизмын (laïcité) үзэл баримтлалыг үндэслэгч, тууштай хэрэгжүүлэгч улс бөгөөд тус зарчим нь төрийг бүх шашнаас бүрэн

ангид байлгахыг эрмэлздэг. Төр ямар ч шашныг дэмжихгүй, аливаа шашныг илүү давуу байдалд хүргэхгүй байхыг эрхэм зорилгоо болгодог. Гэсэн хэдий ч улс төрийн орон зайд шашны асуудал хөндөгдөж болох ч энэ нь бүх шашинд тэгш хандсан, аливаа ялгаварлалгүй байхаар зохицуулагддаг. Лаицизм нь төр, сүм хийдийн харилцааг туйлын хязгаарласан хатуу загвар юм. Харин Япон улсын хувьд бараг бүрэн салангид байдлыг баримтлах боловч Францынхтай харьцуулахад илүү уян хатан, зохицуулалт багатай загварыг хэрэгжүүлдэг. Японы Үндсэн хуульд төр, сүм хийдээс тусгаар байх тухай тодорхой заалттай хэдий ч төрөөс тодорхой түүхэн уламжлалтай шашны зан үйлийг зарим тохиолдолд дэмжих, эсвэл хязгаарлах явдал бий. Үүнээс харахад Япон улс төр ба шашныг салгах зарчмыг баримталдаг ч бодит амьдрал дээрх хэрэгжилт нь илүү уян хатан, бодит нөхцөл байдалд нийцсэн байдлаар илэрдэг.

Монгол Улс нь сүүлийн жилүүдэд төр, сүм хийдийн харилцаанд төвийг сахисан улс төрийн хандлагыг баримтлах болсон. Энэ хандлага нь төр бүх шашинд тэгш, шударга ханддаг байхыг эрхэмлэж, тухайн бодлого, үйл ажиллагааны үр дүн нь бүх шашны эрх ашигт нийцэж байвал төрөөс зохицуулалт хийх, дэмжлэг үзүүлэхийг зөвшөөрдөг. Улс төрийн хэл яриand шашны үзэл бодол оролцож болох ч энэ нь ялгаварлал үүсгэхгүй, тэгш байдлыг хадгалсан байх шаардлагатай.

Дүгнэж хэлбэл, секуляризмын эдгээр төрөл нь төр болон сүм хийдийн хоорондын заагийг хэр зэрэг тодорхойлж байгаагаас шалтгаалан өөр өөр чиг хандлагатай байдаг. Төр, сүм хийдийн харилцааг тусгаарласан (Франц), бүрэн салангид байдал (Япон), эсвэл төвийг сахисан (Монгол) загварууд нь бүгдээрээ тухайн нийгмийн хэрэгцээ, түүхэн туршлага, ардчиллын төлөвшилтэй уялдан хөгжсөн байдаг. Иймд төр, сүм хийдийн харилцааны эрх зүйн зохицуулалтыг боловсруулахад нэг загварыг хуулбарлах бус, тухайн улсын онцлогт тохируулсан, олон талт, тэнцвэртэй арга зүй шаардлагатай гэдгийг дээрх харьцуулалт харуулж байна.

Ном зүй

1. (2024). Freedom House.-ээс Гаргасан
2. Anna Grzymala-Busse. (2015). *Nations under God.* Princeton University Press, 41 William Street, Princeton, New.
3. Fox, J. (2008). *A World survey of religion and the state* . Cambridge University Press.
4. Fox, J. (2018). *An Introduction to religion and politics theory and practice (second edition)* .
5. Kingston, J. (2019). *The Politics of Religion, Nationalism, and Identity in Asia* . United Kingdom: Rowman & Littlefield .
6. Laborde, Jean L. Cohen & Cecile. (2016). *Religion, Secularism& Constitutional democracy.* New York: Columbia University Press.
7. Pals, D. L. (2015). *Nine theories of religion (third edition).* New York : Oxford University Press .
8. *World value survey* . (2017-2020).
9. Д.Гангабаатар. (огноо байхгүй). *Төр, сүм хийдийн харилцааны эрх зүйн зарим асуудал* . Философи, шашин судлал .
10. Дашковский Петр Константинович, М.Гантуяа, Шершнева Елена Александровна. (2022). *Монгол Улсын нутаг дэвсгэр дээрх шашны үйл явц (социологийн судалгааны үр дүнгээр).*
11. Ё.Довчин, Г.Адъяадэлгэр . (2023). *Иргэний нийгмийн байгууллагын санхүүжилтийн зарим асуудалд* .
12. *Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт* . (1976).
13. М. Батаа, М.Гантуяа, Х.Амантай . (2022). *Шашин шүтэх, эс шүтэх эрх чөлөөний асуудалд шинжлэх ухаанчаар хандах тухай* .
14. М.Гантуяа. (2019). *Шашин судлал* . Улаанбаатар : Муис пресс .
15. М.Гантуяа. (2024). *Өнөөгийн монголчуудын шашин шүтлэгийн төлөв байдал, чиг хандлага* .
16. *Монгол улсын статистикийн эмхэтгэл* . (2023).
17. *Монгол улсын үндсэн хууль.* (1992).
18. Н.Лүндэндорж. (2024). *Монгол Улсын Үндсэн хууль Шинжлэх ухааны тайлбар (Хоёр дахь хэвлэл).* Улаанбаатар : Адмон принт .

19. *Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын тухай хууль .* (2015).

20. О.Бумдарь. (2024). *Төр, сүм хийдийн харилцааны тухай хуулийн орон нутаг дахь хэрэгжилтийн байдал (2015-2023).*

21. О.Мөнхсайхан, Р.Очирбал . (2021). *Монгол улс дахь хүний эрхийн төлөв байдал: Тулгамдсан асуудал, шийдэл (тойм судалгаа).* Улаанбаатар .

22. О.Мөнхсайхан, Э. Дөлгөөн. (2022). *Шашин шүтэх, эс шүтэх эрх чөлөө (эмхэтгэл).* Улаанбаатар : МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн& Махони Лиотта ХХН .

23. *Олон улсын шашны эрх чөлөөний тайлан .* (2019).

24. *Олон улсын шашны эрх чөлөөний тайлан .* (2020).

25. *Олон улсын шашны эрх чөлөөний тайлан .* (2021).

26. *Олон улсын шашны эрх чөлөөний тайлан .* (2022).

27. *Олон улсын шашны эрх чөлөөний тайлан .* (2023).

28. С. Цэдэндамба, М. Гантуяа, Ж. Алтайбаатар, Б. Мөнхцацралт. (2023). *Монгол улс дахь шашны төлөв байдал.* Улаанбаатар : Адмон принт .

29. С.Цэдэндамба, С.Янжинсүрэн, Ж.Алтайбаатар, С.Дэмбэрэл, О.Бумдарь, Б.Мөнхцацралт. (2020). *Монгол улс дахь шинэ шашнууд: Нийгмийн төрх, асуудал, шийдэл.* Улаанбаатар : Соёмбо принтинг .

30. С.Янжинсүрэн. (2020). *Монгол улсын шашны нөхцөл байдлыг дүгнэсэн олон улсын шашны эрх чөлөөний тайланг шинжлэх нь .* Философи, шашин судлал .

31. *Сүм хийд.* (2024). Үндэсний статистикийн хороо.

32. *Төр сүм хийдийн харилцаа: Орчин үе: Онол практикийн бага хурал.* (1998). Улаанбаатар : Бемби сан .

33. *Төр, сүм хийдийн харилцааны тухай хууль .* (1993).

34. *Улс төрийн шинжлэх ухааны нэвтэрхий толь бичиг.* (2020). Улаанбаатар: Адмон принт.

35. *Улсын бүртгэлийн ерөнхий хууль .* (2018).

36. *Үндэсний аюулгүй байдлын тухай .* (2001).

37. хороо, Ү. с. (2023). *Монгол улсын статистикийн эмхэтгэл.* Улаанбаатар.

38. *Хуулийн этгээдийн улсын бүртгэлийн тухай* . (2018).
39. Цэвэл, Я. (2021). *Монгол хэлний товч тайлбар толь.* Улаанбаатар : Мөнхийн Үсэг.
40. Цэдэндамба, С. (2003). *Монгол улс дахь шашины нөхцөл байдал XX-XXI зууны зааг үе.* Улаанбаатар: Бит сервис.

SECULARISM AND STATE AND CHURCH RELATIONS

Abstract: This article analyzes the concept of the separation of state and religion, or secularism, from theoretical and methodological perspectives. It examines the extent to which the state and religious institutions can exist independently, as well as the regulatory mechanisms designed to prevent the emergence of mutual dependence between them. Within this framework, the study explores the characteristics of secular state models, the forms and limitations of implementing the principle of separation, and the political consequences of these arrangements through a theoretical comparative analysis with other countries.

This article was completed through a comparative analysis of France, Japan, and Mongolia. In order to more precisely determine how the legal regulation of relations between the state and religious institutions is implemented in practice, examples from countries with established secular traditions were examined and analyzed. The French model of *laïcité* is characterized by a strict separation of the state from religion, whereas the Japanese model, although influenced by historical traditions and customary practices, adheres to the principle of state neutrality in religious affairs within the framework of its modern Constitution. These examples provide an opportunity to conduct a comparative evaluation of the strengths and weaknesses of Mongolia's legal system, as well as the practical conditions for the implementation of secularism. Therefore, it is necessary to study and analyze this issue in greater depth.

Key words: secularism, state and religion, state and church relations, religion, religious institutions